

เมื่อไร้หมื่นเวียน หมุนมาถึงตัวฉัน

ยุวดี ศรีห้วยยอด^๑

จากการเป็นผู้ร่วมสังเกตการณ์งานประชุมสรุปถอดบทเรียนปฏิบัติการพื้นที่เขตวัฒนธรรมพิเศษ ด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมและไร้หมื่นเวียนระดับนโยบายและสาธารณะตามมติ ครม. ๓ สิงหาคม ๒๕๕๓ ในวันที่ ๒๐-๒๑ พฤศจิกายน ๒๕๖๐ ณ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ซึ่งมีผู้เข้าร่วมประชุมจากองค์กรภาคีที่ทำงานด้านชาติพันธุ์ วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม ทั้งภาครัฐและภาคสังคม^๒ ทำให้ผู้เขียนพบว่า การกำหนดไร้หมื่นเวียนให้เป็นพื้นที่เขตวัฒนธรรมพิเศษตามมติดังกล่าว นั้น ไม่สามารถดำเนินการได้ในระยะเวลาอันสั้น สังเกตจากบทสรุปของการประชุมฯ ยังมีประเด็นที่ต้องดำเนินการต่อและต้องอาศัยความร่วมมือจากภาครัฐ เอกชนและชุมชนเอง อาทิ ประเด็นที่ชุมชนเสนอต่อที่ประชุมฯ ต้องการการต่อยอดจากภาครัฐ คือ การกำหนดพื้นที่เขตวัฒนธรรมพิเศษทางกายภาพที่ชัดเจน ที่ชุมชนมีอำนาจร่วมในการวางแผน รวมถึงรัฐควรพิจารณากฎหมายการใช้ที่ดิน รวมทั้งสื่อสารสร้างความเข้าใจกับหน่วยงานงานรัฐอื่นๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง เพื่อเกิดการตอบสนองมติฯ อย่างมีประสิทธิภาพ ส่วนประเด็นที่ชุมชนยื่นข้อเสนอมให้อยู่ในชุมชนมีข้อตกลงร่วมกัน คือ การใช้ระบบจารีตวิถีวัฒนธรรมชาวกะเหรี่ยงเป็นแนวทางหลักในการปฏิบัติการ เป็นต้น

จากการร่วมรับฟังในครั้งนี้ทำให้ผู้เขียน ระลึกถึงวาทกรรม “ชาวเขาไม่ดีทำอะไรเลือนลอย ตัดไม้ทำลายป่า” ซึ่งเป็นผลของการรับรู้ฝังใจจากแบบเรียนวิชาสังคมศึกษาตอนประถมศึกษาของผู้เขียน ทำให้เกิดภาพจำกับตัวตน “ชาวเขา” ร่วม ๓๐ ปี วาทกรรมนี้ยังคงเป็นแบบนั้นอยู่ จนกระทั่งคำว่า “ไร้หมื่นเวียน” ที่กำหนดให้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมตาม มติครม. ๓ สิงหาคม ๒๕๕๓ เรื่องแนวนโยบายในการฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวกะเหรี่ยง ได้ถูกทยอยสื่อสารออกมายังสาธารณะ เพื่อหวังว่าจะปรับมุมมองสร้างทัศนคติใหม่แก่คนภายนอก “เขา” ให้ไม่เหมารวมและมองการดำเนินชีวิตต่อการทำเกษตรบนที่สูงของคนต่างวิถีได้อย่างลึกซึ้ง

เล่าประสบการณ์ผ่านเลนส์กล้อง ถึงไร้หมื่นเวียน

ประสบการณ์แรกของผู้เขียนในการรับรู้เรื่องราวของไร้หมื่นเวียน จากนิทรรศการ ‘ปลอดภัยสถาน (?)’ เมื่อปี ๒๕๕๕ จากการรับรู้ผ่านผลงานสารคดี ความยาว ๕๐ นาที ‘บ้านเราอยู่ห้วยหินดำ’^๓ ของพิสุทธ์ ศรีหมอก หนึ่งในกลุ่มศิลปินที่แสดงในนิทรรศการฯ เคยได้รับรางวัลตุ๊กตาทองจากการประกวดหนังสั้นของมูลนิธิหนังไทยในปี ๒๕๕๔ สารคดีเรื่องนี้บันทึกความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับชาวบ้านกะเหรี่ยงโปว์ บ้านห้วยหินดำ

^๑ นักวิชาการศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร(องค์การมหาชน)

^๒ เครือข่ายที่เข้าร่วมประชุม ได้แก่ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร(องค์การมหาชน) เครือข่ายกะเหรี่ยงเพื่อวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม สมาคมปกป้องและพัฒนาที่ยั่งยืน มูลนิธิภูมิปัญญาชาติพันธุ์ สมาคมศูนย์รวมการศึกษาและวัฒนธรรมของชาวไทยภูเขาในประเทศไทย ศูนย์ศึกษาชาติพันธุ์คณะสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ วิทยาลัยโพธิวิชชาลัยมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒเขตแม่สอด มูลนิธิไทยรักษ์ป่า Slow food youth Network Thailand มูลนิธิรักษ์ไทย และ RECOFT

^๓ พิสุทธ์ ศรีหมอก. “บ้านเราอยู่ห้วยหินดำ.” [ออนไลน์]. เข้าถึงได้ <https://www.youtube.com/watch?v=0atKWBUKIZk&t=112s>.

สืบค้น ๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๖๐. สารคดีบ้านเราอยู่ห้วยหินดำที่ถูกถ่ายทอดโดยไมอิงมติ ครม. โดย สนใจเพียงประเด็นคนอยู่กับป่า ป่าเป็นแหล่งปัจจัย ชาวบ้านช่วยกันดูแลป่า โดยมีวิธีการจัดการร่วมกันระหว่างรัฐและชาวบ้าน เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อปี ๒๕๕๔ ในนิทรรศการบ้านเราอยู่ห้วยหินดำ ยังมีป่า เราทอผ้า ปลุกข้าวไร่ ที่อำเภอสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี

จังหวัดสุพรรณบุรี สารคดีเรื่องนี้นอกจากจะเป็นเครื่องมือให้ชุมชนต่อรองสิทธิทำกินร่วมกับพื้นที่ป่าแล้ว ‘บ้านเราอยู่ห้วยหินดำ’ ในฐานะสื่อภาพยนตร์ยังเปลี่ยนบทบาทของกล้องและเฟรมบนจอให้กลายเป็นพื้นที่การแชร์ประสบการณ์ จากการร่วมเป็นคนใน คู่ขนานกับกระบวนการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมตลอดหนึ่งปีของศิลปิน^๔ สารคดีเปิดฉากด้วยคำโปรยเหตุการณ์ที่ทำให้เกิดการลุกขึ้นมาเรียกร้องสิทธิของชุมชนเพื่อหาทางออกจากการถูกปรับพื้นที่ทำกินเป็นพื้นที่เขตป่าอุทยาน และสารคดียังบันทึกกิจกรรมจริงการทำไร่หมุนเวียนในรอบหนึ่งปี

คำโปรยในฉากแรก “ปี ๒๕๔๐ เกิดความขัดแย้งระหว่างหน่วยงานรัฐกับชุมชนห้วยหินดำเรื่องพื้นที่ไร่หมุนเวียน ชาวบ้านขอให้ทางเจ้าหน้าที่กันแนวเขตออกให้ชัดเจนก่อนที่จะมีการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติพุเตย / ปี ๒๕๔๑ การเจรจาไม่เกิดผล เมื่อมีการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติพุเตยออกมา ที่ดินทำกินของชุมชนเนื้อที่ ๑,๓๐๐ ไร่ ถูกรวมเข้าไปด้วย ชาวบ้าน ๓๐ ครอบครัวเดือนร้อนไม่มีที่ดินทำกิน / ปี ๒๕๔๔ ความขัดแย้งเกิดขึ้นมาต่อเนื่อง ชาวบ้านไปทำไร่ข้าวในที่เคยทำกินมาก่อน บางรายก็ถูกจับดำเนินคดีข้อหาบุกรุกป่าอุทยานแห่งชาติ / ปี ๒๕๔๗ จนในที่สุดสามารถหาทางออกร่วมกันได้สำเร็จโดยการสนับสนุนจากหลายๆ หน่วยงานจนนำไปสู่การกำหนดแนวเขตพื้นที่ผ่อนปรน ชาวบ้านสามารถกลับไปทำกินได้เหมือนเดิม ชุมชนมีแผนการจัดการดูแลทรัพยากรของชุมชน”

วงจรของการทำไร่หมุนเวียน : เนื่องจากพื้นที่ปลูกข้าวไร่จะเป็นพื้นที่ป่าอุทยาน ก่อนการทำอะไรคนในหมู่บ้านจะมาลงทะเลียนเลือกพื้นที่ทำไร่ข้าวกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ เพื่อกำหนดให้ชัดเจนโดยใช้แผนที่และเครื่องจีพีเอส พอถึงเดือนกุมภาพันธ์ชาวบ้านเริ่มถางไร่เตรียมพื้นที่ปลูกข้าว โดยมีเทคนิคในการตัดต้นไม้คือจะไม่ตัดลึกจนถึงโคนต้น แต่คงให้เหลือต่อไว้ เพื่อให้ต้นไม้ฟื้นตัวเองได้ จากนั้นเดือนเมษายนหลังการถางไร่แล้ว จะมีประเพณีพิธีค้ำต้นไทรคล้ายการต่ออายุของพิธีทำบุญวันสงกรานต์ ชาวบ้านเอาไผ่มาค้ำต้นไทร มีการสรงน้ำสวดมนต์ มีผู้นำพิธี ทำในช่วงเย็นจึงมีการจุดเทียนเมื่อเริ่มมืด เข้าเดือนพฤษภาคมเริ่มรื้อไร่เตรียมหยอดเมล็ดพันธุ์ข้าว เดือนมิถุนายนเตรียมเมล็ดข้าวแต่ละใส่กาหอมและผักอื่นๆ ผสมกันไป ปลูกทีเดียวได้หลายผลผลิต เริ่มหยอดเมล็ดข้าวพอยอดเสร็จฝนตกพอดีเข้าป่าหาหน่อไม้ เข้าเดือนกรกฎาคมพากันไปดายหญ้าในไร่ข้าว ช่วงเดือนสิงหาคม-กันยายน-ตุลาคม ดูแลข้าวในไร่ เก็บผักต่างๆ ที่โตก่อนข้าว สำหรับคนที่มีที่ดินของตัวเองก็จะปลูกข้าวโพด เลี้ยงสัตว์ ส่วนใหญ่จะปลูกด้านล่างแนวบริเวณบ้าน ปลูกมันสำปะหลัง ส่วนผู้หญิงจะทอผ้า ย้อมสีธรรมชาติซึ่งเป็นกิจกรรมที่ฟื้นฟูกลับมาทำใหม่ ด้วยการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชน

เลือกพื้นที่ทำกิน

พิธีค้ำต้นไทร

ถางไร่

^๔ หอศิลป์บ้านจิม ทอมป์สัน. นิทรรศการ ‘ปลอดภัยสถาน(?)’. ๒๕๕๕ (สูจิบัตร).

เมล็ดข้าวคละงาและผักอื่น

หยอดเมล็ดพันธุ์

พิธีชูป้อโฮ่ยหมี่

ภาพบางตอนจากสารคดี บ้านเราอยู่ห้วยหินดำ

ที่มาภาพ : สารคดี บ้านเราอยู่ห้วยหินดำ

พอเดือนพฤศจิกายนช่วงเก็บเกี่ยวข้าว ระหว่างการเกี่ยวข้าวมีการร้องเพลงมีเนื้อหว่า “เรามีข้าวกินจากแม่โพสพ ได้พึ่งพาอาศัยกัน มนุษย์ในโลกนี้ให้ระลึกถึงบุญคุณ บุญคุณอันยิ่งใหญ่” คุณมะนิเม งามยิ่ง เล่าให้ฟังว่าทำไมถึงระลึกพระแม่โพสพ “เพราะข้าวหนีไป ยังก่อนมีข้าวเถียงกับเงิน ว่าใครดีกว่าใคร ข้าวบอกถ้าเงินดีกว่าข้าวจะหนีไป แล้วข้าวก็หนีไป ปรากฏเงินอยู่ไม่ได้เพราะต้องกินข้าว จึงไปเรียกแม่ ให้ไปเอาข้าวลงมา ให้ มาเขย่าตัวให้ข้าวลงมาที่ยุ้งฉาง มนุษย์เลยนึกถึงบุญคุณของผู้หญิงคนนี้แหละ ที่เอามาให้ เวลาเรากินข้าวเราก็เรียกเขามากิน” สู่เดือนธันวาคมมีประเพณีอ่องหมี่บั้งช่งกู่ (กินข้าวใหม่) เพื่อขอบคุณเครื่องมือที่ใช้เป็นอุปกรณ์ทำมาหากิน วนครบมาถึงเดือนมกราคม ตัวแทนคนในชุมชน วันดี เมืองแก่น เดินทางจากหมู่บ้านห้วยหินดำ ระยะทาง ๖๐ กม. เพื่อไปร่วมพิธีชูป้อโฮ่ยหมี่ (ทำบุญแม่โพสพ) ที่บ้านบึงชะโค ต.เขาโจด อ.ศรีสวัสดิ์ จ.กาญจนบุรี

เบื้องหลังของสารคดีเรื่องนี้ เริ่มแรกศิลปินลงพื้นที่บันทึกการทำงานประเด็น คนที่อาศัยป่า ของศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่า^๕ แนะนำการสำรวจป่า เพื่อให้ชุมชนสามารถให้ข้อมูลกับเจ้าหน้าที่รัฐเพื่อประโยชน์ในผืนดินทำกิน อาทิ พื้นที่จังหวัดตากและชัยนาท จนเกิดความสนใจส่วนตัวเกี่ยวกับการปลูกข้าวไร่ การรู้จักไร่หมุนเวียนผ่านการบันทึกจากศิลปินผู้เป็นคนนอก ใช้ขบวนการเข้าถึงแบบการมีส่วนร่วมต่างๆ ออกๆ ชุมชนเป็นเวลาเกิน ๑ ปีเพื่อสังเกตและบันทึกวงจรการทำข้าวไร่ ฝ่าสังเกตการณ์ หมั่นสอบถาม ร่วมวางแผนการถ่ายทำกับคนในชุมชน ศิลปินเล่าให้ฟังว่า เมื่อคนในครอบครัวหนึ่งคนไวใจเรา สมาชิกในครอบครัวที่เหลือจะไวใจเราเช่นกัน จนเกิดความเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน^๖

และด้วยศิลปินเองทำงานในบริษัทออกแบบสถาปัตยกรรม ในช่วงหนึ่งมีนักศึกษาฝึกงานจากคณะสถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี มาฝึกงานจึงมีโอกาสมองพื้นที่ไปที่ห้วยหินดำได้อยู่

^๕ www.recoftc.org/country/Thailand ศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่า (รีคอฟ) The Center for People and Forests (RECOFTC) แผนงานประเทศไทย มีขอบเขตการดำเนินงานสอดคล้องกับการดำเนินงานตามแผนยุทธศาสตร์ขององค์กรในระดับภูมิภาค ปี ๒๕๕๖-๒๕๖๑ ซึ่งแผนยุทธศาสตร์ดังกล่าวนี้ เป็นแผนที่สานต่อความสำเร็จที่ได้รับการดำเนินงานตามแผนยุทธศาสตร์ฉบับที่แล้ว โดยให้ชื่อแผนฉบับใหม่นี้ว่า “คนและป่า เพื่ออนาคตที่ดีขึ้น เน้นการให้อำนาจแก่คนในท้องถิ่น เพื่อให้สามารถเข้าร่วมในกระบวนการจัดการผืนป่าได้อย่างยั่งยืนอย่างเท่าเทียมกัน และมีประสิทธิภาพ”

^๖ พิสุทธิ ศรีหมอก. ผู้กำกับภาพยนตร์สารคดี บ้านเราอยู่ห้วยหินดำ. สัมภาษณ์, ๒๗ ธันวาคม ๒๕๖๐.

ในพื้นที่ทั้งหมดเกือบ ๒๐ วัน มีเพียงความรู้และประสบการณ์การออกแบบศูนย์ชุมชนและจัดการความรู้เบื้องต้น จากการลงพื้นที่ นักศึกษาได้เรียนรู้หลายสิ่งรอบตัวอย่างลึกซึ้ง สามารถดึงข้อมูลมาใช้ในการออกแบบได้เห็นข้อเท็จจริงอะไรบางอย่าง ทั้งวิถีชีวิต ความรู้จากป่า การจัดการป่ากับชุมชน ป่ากับการเมือง ชชาติพันธุ์กับการปกครองท้องถิ่น ในมิตินงานออกแบบทำให้มองในเชิงความเป็นจริงในการอยู่อาศัย ความเป็นไปได้ของงานออกแบบกับความเป็นท้องถิ่น”

การลงพื้นที่ของนักศึกษา

หลังจากที่ศิลปินได้จัดทำภาพยนตร์สารคดีเสร็จเป็นที่เรียบร้อย ทางคณะทำงานประกอบด้วยศิลปินสมาชิกสถาปนิกกลุ่ม openspace และนักศึกษาฝึกงานฯ ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานในชุมชนและเอกชน ร่วมด้วย กลุ่มสถาปนิก openspace คณะกรรมการพัฒนาตลาดสามชุกเชิงอนุรักษ์ กรรมการสถาปนิกเพื่อสังคมและเมือง (ASA-Community Act Network) และบริษัท แมกโนเลีย ควอลิตี้ ดีเวล็อปเม้นต์ คอร์ปอเรชั่น ในการทำนิทรรศการ “บ้านเราอยู่ห้วยหินดำ ยังมีป่า เราทอผ้า ปลูกข้าวไร่” ในเดือนพฤษภาคม ๒๕๕๔ ณ ลานโพธิ์ ตลาดสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี ภายในนิทรรศการมีทั้งกิจกรรมเสวนาและกิจกรรมประดิษฐ์ ได้แก่ นิทรรศการนำเสนอมูลพื้นฐานของพื้นที่บ้านห้วยหินดำ เปรียบดั่งเป็นการย่อวิถีชีวิตกะเหรี่ยงโปว์ และสร้างประสบการณ์ให้คนต่างวัฒนธรรมได้เรียนและรับรู้ เกิดความเข้าใจและชัดเจนในสิ่งที่สงสัยเกี่ยวกับการทำไร้หมุนเวียนในพื้นที่ป่า ผ่านชุด “นิทรรศการผ้าทอย้อมสีธรรมชาติวิถีชุมชนคนและผืนป่า” รวมทั้งฉาย “ภาพยนตร์สารคดี บ้านเราอยู่ห้วยหินดำ”

นอกจากนี้ยังร่วมเสวนาแลกเปลี่ยนกับกลุ่มชาวบ้านและเยาวชนในชุมชนประเด็น “ป่าให้ปัจจัยชีวิต” และ “เยาวชนคืนสู่ชุมชนเพื่อตั้งต้นชีวิต” และยังสร้างประสบการณ์การเรียนรู้ผ่านกิจกรรมต่างๆ ที่จัดขึ้นเป็นการเรียนรู้ทางอ้อมเรื่องไร้หมุนเวียน ได้เห็นวิธีการผลิตข้าวไร่และพืชอื่นๆ ได้ร่วมสัมผัสประสบการณ์วิถีกะเหรี่ยงผ่านการฟัง “เพลงนิทานพื้นบ้าน” “ประดิษฐ์ของเล่น” จากวัสดุที่หาได้ในป่าสะท้อนการเลือกสรรวัสดุรอบตัว เกิดการกระตุ้นให้มองวัสดุรอบตัวเป็นสิ่งที่เล่นหรือนำมาใช้งานได้ ไม่ต้องพึ่งพาหรือหาสิ่งทีนอกเหนือกำลังการผลิต เถกเช่นการทำเสื้อผ้าใช้เอง ซึ่งเครื่องมือและสีย้อมก็มาจากในป่า จึงมีกิจกรรม “การ

^๗ Hoong Asawametikapong. หนึ่งในคณะนักศึกษาฝึกงานที่ openspace ช่วงปี ๒๕๕๔. สัมภาษณ์, ๒๙ ธันวาคม ๒๕๖๐.

ทอดผ้าย้อมสีธรรมชาติ” ซึ่งเป็นเคมีที่เอื้อต่อมนุษย์และสิ่งแวดล้อม รวมทั้งชิมอาหารที่ใช้วัตถุดิบท้องถิ่นตามฤดูกาล ได้พูดคุยสอบถามถึงสูตรอาหารต่างๆ

โปสเตอร์นิทรรศการ “บ้านเราอยู่ห้วยหินดำ ยังมีป่า เราทอผ้า ปักข้าวไร่”

นิทรรศการ “บ้านเราอยู่ห้วยหินดำ ยังมีป่า เราทอผ้า ปักข้าวไร่”

ที่มาภาพ : <https://www.facebook.com/armtrainee/>^๔

^๔ <https://www.facebook.com/armtrainee/> ช่องทางการสื่อสารงานนักศึกษาที่ร่วมกันทำนิทรรศการฯ ซึ่งหนึ่งในสมาชิกกลุ่มเป็นสมาชิก iCARE Trainees เป็นองค์กรสร้างสรรค์เพื่อสังคม iCARE : Creative Social Agency <http://icare-club.com/> ดำเนินงานโดยบริษัท แมกโนเลีย ควอลิตี้ ดีเวล็อปเม้นต์ คอร์ปอเรชั่น

ลี้มลอง รับรส ตมกลั่นจำลอง ของไร้หมุนเวียน

จากสารคดีบ้านเราอยู่ห้วยหินด้าที่ถูกถ่ายทำโดยไม่อิงมติ ครม. ไต่ๆ สุนิทรศการบ้านเราอยู่ห้วยหินด้า ยังมีป่า เราทอผ้า ปลุกข้าวไร่ เผยแพร่เมื่อปี ๒๕๕๔ จนกระทั่งศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) ได้รับมอบหมายงานจากกระทรวงวัฒนธรรม ซึ่งดำเนินงานร่วมกับหน่วยงานราชการและองค์กรอิสระ อาทิ เครือข่ายเขตพื้นที่วัฒนธรรมพิเศษชาวกะเหรี่ยง เครือข่ายกะเหรี่ยงเพื่อวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม(กอส.) สมาคมปกากะญอเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นต้น ได้ทำงานสนองนโยบาย มติ ครม. ๓ สิงหาคม ๒๕๕๓ ในการปฏิบัติการพื้นที่เขตวัฒนธรรมพิเศษด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมและไร้หมุนเวียนระดับนโยบายและสาธารณะ โดยมีกรอบที่กำหนดไว้ ๕ ประเด็นหลักๆ ได้แก่ อัตลักษณ์ชาติพันธุ์ วัฒนธรรม การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สิทธิในสัญชาติ การสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมและการศึกษา^๙

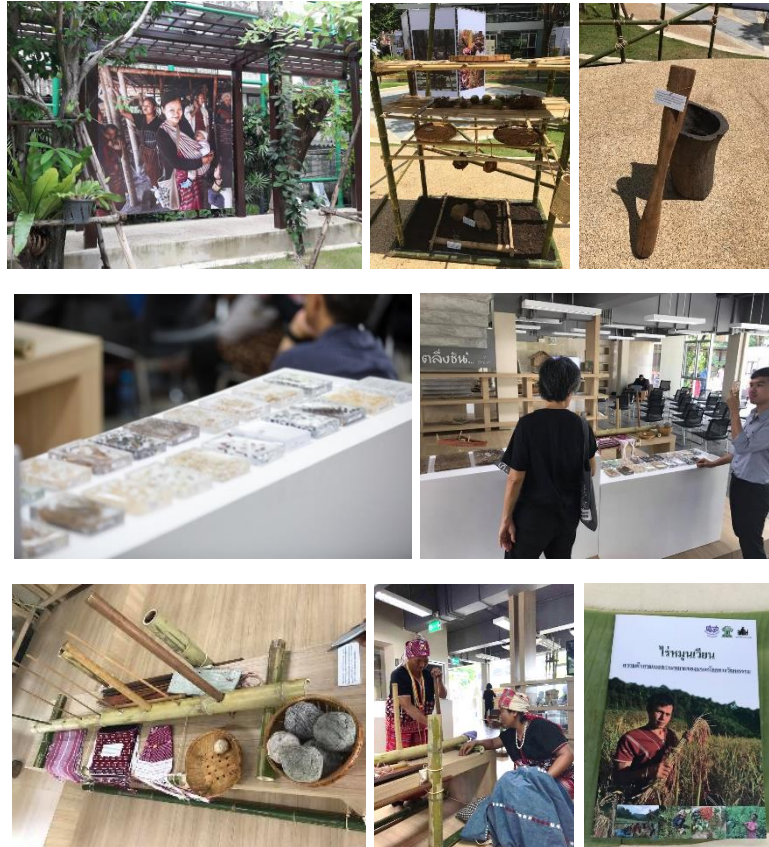
จากการร่วมมือของเครือข่ายดังกล่าวข้างต้น จึงทำให้เกิดนิทรรศการ “การอยู่ร่วมกันของผู้คนกับธรรมชาติ ป่า น้ำ แหล่งอาหาร : วิถีอยู่กับของ กลุ่มชาติพันธุ์ ชาวเล กะเหรี่ยง และดาราอั้ง” ขึ้น พร้อมๆ กับงานประชุมวิชาการทางมานุษยวิทยา^{๑๐} ภายใต้นิทรรศการใหญ่มีมุมข้อมูลไร้หมุนเวียน ทำให้ผู้เขียนได้รู้จักกับไร้หมุนเวียนชัดเจนขึ้นอีกครั้ง ซึ่งนิทรรศการถูกนำเสนอโดยวิธีการที่เชื้อเชิญให้ผู้ชมใช้ผัสสะครบองค์จากกิจกรรมเสริมต่างๆ

ผัสสะการมองเห็นและสัมผัส มุมนิทรรศการในอาคารบนโต๊ะมีเมล็ดพืชพันธุ์หลากชนิดถูกเคลือบด้วยเรซิน วางเรียงเป็นระเบียบ เพื่อให้เห็นรูปร่างลักษณะทางกายภาพชัดเจน ของพรรณไม้ที่ใช้หยอดในไร้หมุนเวียน โหลใส่ตัวอย่างดินที่ตักมาจากไร้หมุนเวียน สีที่เข้มแสดงให้เห็นถึงความอุดมไปด้วยแร่ธาตุ จำลองเครื่องมือการเตรียมด้ายสำหรับทอผ้า สาธิตการทอ ย้อมผ้า ปักผ้าแบบชาวปกากะญอ สาธิตปักลายพระอาทิตย์ส่องแสงสว่างเพื่อชีวิตก้าวเดินต่อไป นิทรรศการภายนอกอาคาร จำลองและดัดแปลงการปลูกข้าวไร่ และพืชไร่ พร้อมทั้งจัดแสดงอุปกรณ์ของใช้ครัวเรือน ซึ่งสิ่งจัดแสดงทุกชิ้นสามารถจับต้องได้

^๙ แผนนโยบายและหลักปฏิบัติในการฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวกะเหรี่ยง. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

^{๑๐} งานประชุมวิชาการทางมานุษยวิทยาครั้งที่ ๑๒ เดือนมิถุนายน ปี ๒๕๖๐ ว่าด้วยเรื่อง อยู่ดี กินดี มีสุข ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

นิทรรศการ“การอยู่ร่วมกันของผู้คนกับธรรมชาติ ป่า น้ำ แหล่งอาหาร : วิถีอยู่กับของ กลุ่มชาติพันธุ์ ชาวเล
กะเหรี่ยง และดาราอั้ง”

ผัสสะการฟัง ดมกลิ่นและลิ้มลอง นำเสนอในรูปแบบกิจกรรมเชิงปฏิบัติการสร้างความเข้าใจให้กับผู้ชมในสิ่งจัดแสดง(ผลิตผลจากไร่หมุนเวียน) โดยออกแบบให้ผู้ชมได้ซึมซาบความรู้จากการสัมผัสรสชาติของอาหาร พร้อมทั้งฟังคำบอกเล่าจากชาวปกาเกอะญอแห่งแม่ฮ่องสอนและเชียงราย ผู้เขียนมองว่าเพราะอาหารเป็นสิ่งบริโภคนพื้นฐานที่ทำให้ชีวิตดำรงอยู่ หากมันสื่อสารคนละภาษา คนละวัฒนธรรม พื้นที่ถิ่นที่อยู่คนละซีกโลกก็สามารถเชื่อมโยงกันได้ด้วยอาหาร ผ่านกิจกรรมสาธิตเรื่องกาแฟและน้ำผึ้ง

การสาธิตเรื่องกาแฟ เหตุผลที่กาแฟกลายมาเป็นผลิตภัณฑ์ยอดนิยม เนื่องจากต้นกาแฟต้องการร่มเงาจึงทำให้สามารถปลูกต้นกาแฟได้ต้นไม่ใหญ่โดยไม่ต้องบุกรุกและทำลายป่า กระบวนการของการสาธิต คือ การนั่งล้อมวง อธิบายการปลูก การเลือกพันธุ์ การเก็บ การคั่ว การบดและสรรพคุณทางยาของกาแฟ และขงให้ชิมอย่างทั่วถึงกันทุกคนไป กลิ่นกาแฟที่ขงแต่ละครั้งก็ต่างกันไป การสาธิตเรื่องน้ำผึ้ง ใช้กระบวนการไม่ต่างกันนั่งล้อมวงเล่าเรื่องการได้มาของน้ำผึ้ง ลักษณะของน้ำผึ้งไม่ว่าจะเป็นสี ความใส ความหนืด รสชาติ กลิ่นสรรพคุณทางยา ขึ้นอยู่กับการบินออกไปเก็บสะสมเกสรดอกไม้และพืชของผึ้งแต่ละชนิด เรียกได้ว่าวิถีการบินของผึ้งในระยะทางใกล้ ไกล สูง ต่ำ จะส่งผลต่อเกสรที่ผึ้งหาได้ เช่น ผึ้งที่บินไปเก็บเกสรจากดอกกาแฟ รสชาติของน้ำผึ้งก็จะมีรส สีและกลิ่น เข้มคล้ายกาแฟ ทั้งกาแฟและน้ำผึ้งเป็นผลิตภัณฑ์ชุมชน จังหวัดเชียงราย ที่สร้าง

รายได้ให้กับคนในพื้นที่ โดยใช้ชื่อผลิตภัณฑ์ว่ากาแฟ Akha Ama ชุมชนอาข่าบ้านแม่จันใต้ และน้ำผึ้ง HOSTBEEHIVE ชุมชนกะเหรี่ยงบ้านหินลาดนอก

การสาธิตเพื่อรู้จักกาแฟและน้ำผึ้ง โดยเครือข่ายกะเหรี่ยงเพื่อวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม

อีกหนึ่งกิจกรรมที่เกิดขึ้นในงานคือ กิจกรรม “จากป่าสู่เมือง” การสาธิตปรุงอาหาร โดยใช้ผลผลิตจากไร้หมุนเวียนปรุงโดยกลุ่มพ่อครัวที่เรียกตัวเองว่า The Fcuk’n Chef ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่หลงรักในการทำอาหารจากวัตถุดิบท้องถิ่น นำมาปรุงใหม่เพื่อให้ได้รสชาติและรสชาติที่ฉีกไปจากเดิม แต่ยังคงคุณค่าทางโภชนาการ เป็นการรวมพื้นวัฒนธรรมเดิมของพ่อครัวเข้ากับวัฒนธรรมใหม่ที่แฝงอยู่ในแหล่งวัตถุดิบนั้นๆ โดยใช้แรงบันดาลใจเป็นหัวใจหลักในการปรุง

คือการนำวัตถุดิบที่หาได้ในไร้หมุนเวียนมาปรุงอาหาร ห้องครัวคือลานกว้างหน้าอาคารศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ทุกขั้นตอนพ่อครัวทำให้เห็นและได้กลิ่น สามารถสอบถามพูดคุยกับพ่อครัวได้ตลอดหลังจากปรุงอาหารเสร็จเรียบร้อย พ่อครัวเตรียมงานและจัดตกแต่งโต๊ะอาหาร ด้วยวัตถุดิบและอุปกรณ์ทำครัว จัดที่นั่งให้หันหน้าเข้าหาพ่อครัวและเสิร์ฟอาหารเป็นงานที่ละคน คนกินมีปฏิสัมพันธ์กับพ่อครัวโดยตรงหรือที่เรียกว่า Chef's Table

สาธิตการปรุงอาหารจากผลผลิตของไร้หมุนเวียน

โดยเครือข่ายกะเหรี่ยงเพื่อวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม และพ่อครัวกลุ่ม The Fcuk'n Chef

ที่มาภาพ : <https://www.facebook.com/Sac Anthropology>

คำตอบของไร้หมุนเวียน

นอกจากข้อมูลเรื่อง “ไร้หมุนเวียน” ที่ผู้เขียนรับรู้ผ่านภาพยนตร์สารคดี เรียนรู้ผ่านนิทรรศการและกิจกรรมต่างๆ ที่กล่าวมาข้างต้นแล้วนั้นยังไม่สามารถให้คำตอบกับข้อสงสัยเดิมที่ว่า “ชาวเขาเป็นคนทำลายป่าด้วยการทำไร่เลื่อนลอยจริงหรือไม่?” เพราะทั้งภาพยนตร์สารคดีและนิทรรศการต่างพูดถึงไร้หมุนเวียน ผู้เขียนจึงค้นหาคำตอบจากข้อมูลบนโลกเสมือนสื่อออนไลน์ พบข้อมูลเกี่ยวกับไร่เลื่อนลอยมากมาย และภาพภูเขาไม่มีต้นไม้ปรากฏให้เห็น จนกระทั่งผู้เขียนได้พบกับคำบอกเล่าของพะตี่(ลุง)ตาแยะ แห่งศูนย์การศึกษาโงะมาโล ลือหล่า บ้านสบลาน ตำบลสะเมิงใต้ จังหวัดเชียงใหม่ ที่ว่าการทำไร่เลื่อนลอย คือ “ไร่ที่ทำพืชเชิงเดี่ยวอยู่กับที่ซ้ำๆ กัน นั่นก็เป็นไร่เลื่อนลอยไม่ใช่ว่าทำแล้วเปลี่ยนที่ไปเรื่อยๆ เวลาทำจนดินเสื่อมก็จะทิ้งแล้วย้ายไปทำที่ใหม่เหมือนกัน พื้นที่เดิมก็จะเสื่อมไปเลย มีแต่หญ้าคาขึ้น เพราะต้นไม้ใหญ่ถูกตัดไปแล้ว”^{๑๑} ชาวเขามีหลายกลุ่มชาติพันธุ์ กลุ่มที่ทำไร่เลื่อนลอยก็ยังคงทำต่อไปตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน หาพื้นที่ราบโดยการถางป่าเปิดหน้าดินใหม่ แล้วเผาเพื่อเพิ่มแร่ธาตุในดินและกำจัดวัชพืชจากนั้นทำการเพาะปลูกพืชเชิงเดี่ยวซ้ำๆ บนพื้นที่เดิมๆ เมื่อดินไม่สมบูรณ์อีกต่อไปก็โยกย้ายหาพื้นที่ใหม่ ต้นไม้จึงหายไปจากภูเขาเป็นพื้นที่วงกว้าง เป็นการทำเกษตรภายใต้เงื่อนไขการเกษตรอุตสาหกรรม ปลูกเพื่อตอบสนองค่าตอบแทนทั้งดงาม

จากข้อมูลข้างต้นผู้เขียนเห็นว่าเรื่องราวของไร่เลื่อนลอยนั้นต่างจากไร้หมุนเวียนอย่างสิ้นเชิง ผลจากการรับรู้ในวัยเด็กจากแบบเรียนเพียงช่องทางเดียว แต่ปัจจุบันสามารถหาข้อมูลจากสื่อออนไลน์ซึ่งเป็นช่องทางที่

^{๑๑} Dindam Humus. “ไร้หมุนเวียนต่างจากไร่เลื่อนลอย.” [ออนไลน์]. เข้าถึงได้

<https://www.youtube.com/watch?v=Kd3DgACmPd0>. สืบค้น ๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๖๐. Dindam Humus นามแฝงของผู้ถ่ายทำ วิดีทัศน์ ผู้อำนวยการศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริฯ จังหวัดพะเยา

เปิดกว้าง สามารถสืบค้นข้อมูลได้ง่ายและมากขึ้น ซึ่งข้อมูลเหล่านี้เป็นความรู้ระดับทุติยภูมิที่ผ่านการเรียบเรียง
สังเคราะห์ข้อมูลขั้นต้น โดยผู้จัดทำเพื่อเสนอข้อคิดหรือแนวโน้มบางประการเท่านั้น ผู้รับข้อมูลยังคงต้องหาคำตอบต่อไป และการหาคำตอบของผู้เขียนในครั้งนี้ กลับเป็นการตั้งคำถามใหม่ที่ว่า

“การตั้งคำถามที่ว่าชาวเขาทำลายป่าอาจไม่ใช่ความจริงเพียงหนึ่งเดียวอีกต่อไป แล้วใครกันเป็น
เบื้องหลังของการทำเกษตรอุตสาหกรรม ใครกันที่ตัดต้นไม้ ใครกันที่ทำลายป่า”